

САМОБУТНІСТЬ ЛІРИЧНОЇ ГЕРОЇНИ МАРУСИ НЯХАЙ У КОНТЕКСТІ РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ФРОНТИРУ

THE IDENTITY OF THE LYRICAL HEROINE MARUSIA NYAKHAI IN THE CONTEXT OF THE RECEPTION OF THE UKRAINIAN-SLOVAK FRONTIER

Кочерга С.О.,

orcid.org/0000-0002-0784-6848

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»

У статті схарактеризовано ліричну героїню творчості відомої поетеси зі Словаччини Марусі Няхай, яка репрезентує надбання етнічних українців Пряшівщини. Окреслено реалії культурного фронтиру, в умовах якого формувався талант письменниці. Здійснено огляд основних віх життєвого шляху і творчого доробку Марусі Няхай та його рецесії в українському літературознавстві. Наголошено на принциповій орієнтації україномовної авторки на тенденції європейської поезії, її відданості верлібру як поетичній формі і жанру. На змістовому рівні авторка тяжіє до феномену «тихої лірики», яка утвердилася в українській поезії 70–80-х рр., демонструючи пріоритет споглядальності та герметичних асоціацій.

Проаналізовано вияви ліричної героїни на прикладі збірок Марусі Няхай «Білі руки беріз» (1974), «Чекаю тебе» (1981), «Моє ательє» (1986), «За старою брамою. Силуети» (2011), «Стежками, застеленими осінню» (2022).

Доведено лімінальний світ ліричної героїни поетеси. Вона органічно почуває себе як в урбаністичному середовищі, так і на ландшафтах природи Закарпаття. У її віршах представлено пейзажі та фольклорне відлуння малої батьківщини, і водночас поетеса постійно апелює до світових досягнень людського генія, що проявився насамперед в містобудуванні та в музичних шедеврах.

Лірична героїня Марусі Няхай цінує миттєвості усамітнення, що для неї є способом медитацій, самопізнання, усвідомлення себе частиною довкілля, пошуків гармонії. У віковому вимірі лірична героїня збірок Марусі Няхай мінлива: спорадично змінюються профілі допитливої юнки, романтичної дівчини, мудрої жінки, яку турбують усі проблеми сучасності. Однак центром її художнього світу залишається Пряшівщина, край дитинства. Героїня відчуває себе продовженням роду, для якого рідною була і залишається українська мова.

У статті наведено аргументи щодо необхідності розширювати межі діаспорного літературознавства в Україні, зокрема у фокусі подібних студій повинна потрапляти творчість митців культурних фронтів, кількість яких упродовж останніх десятиліть суттєво зменшилася.

Ключові слова: фронтір, тиха лірика, лірична героїня, українська мова, культурний ландшафт.

The article deals with the lyrical heroine of the works of the famous Slovak poet Marusia Nyakhai, who represents the heritage of ethnic Ukrainians of Prešov region. The realities of the cultural frontier in which the writer's talent was formed are outlined. The main milestones of Marusia Nyakhai's life and creative work and its reception in Ukrainian literary studies are reviewed. The research emphasizes the poetess's fundamental orientation towards the trends of European poetry and her devotion to the verlib as a poetic form and genre. At the genre level, the author tends to the phenomenon of "quiet lyrics", which established itself as a separate stream in Ukrainian poetry of the 70s and 80s, demonstrating the priority of contemplation and hermetic associations.

The article analyses the expressions of the lyrical heroine in the example of Marusya Nyakhai's collections *White Hands of Birches* (1974), *Waiting for You* (1981), *My Atelier* (1986), *Behind the Old Gate. Silhouettes* (2011), *Paths Covered with Autumn* (2022).

The liminal world of the poet's lyrical heroine is proved. She feels organically both in the urban environment and in the landscapes of Transcarpathian nature. Her poems feature landscapes and folklore echoes of her small homeland, and at the same time, the poet constantly refers to the world's achievements of human genius, which manifested itself primarily in urban planning and musical masterpieces.

The lyrical heroine Marusya Nyakhai appreciates moments of solitude, which for her is a way of meditation, self-discovery, awareness of being part of the environment, and the search for harmony. In terms of the age dimension, the lyrical heroine of Marusia Nyakhai's collections is changeable: the profiles of an inquisitive young woman, a romantic girl, and a wise woman who is concerned about all the problems of our time change sporadically. However, the center of her artistic world remains the Prešov region, the land of her childhood. The heroine feels like a continuation of the family, for which the Ukrainian language was and still is the mother tongue.

The article presents arguments for the need to expand the boundaries of diaspora literary studies in Ukraine, in particular, the focus of such studies should be on the works of artists from cultural frontiers, whose number has significantly decreased in recent decades.

Key words: frontier, silent lyrics, lyrical heroine, Ukrainian language, cultural landscape.

Постановка проблеми. Українська література багата на унікальні голоси самобутніх поетів і поетес, велика частина яких репрезентує набуток авторів, що мешкають за межами рідної країни. Серед них маємо і представників діаспори, котрі з різних причин поповнювали лави українців зарубіжжя, і сучасних мігрантів, які в умовах глобалізму реалізують себе в інших країнах, і переселенців, котрих змусили покинути Батьківщину трагічні події сучасної російсько-української війни. Особливої уваги заслуговують письменники прикордоння, які стали етнічною меншиною сусідніх країн внаслідок складних процесів міждержавних угод ХХ століття з його світовими війнами. Чимало автохтонних українців, приречених на статус національних меншин у європейських країнах, зберегли українську мову і культурні традиції свого роду. Однак історичні свідчення і психологічні дослідження позбавляють ілюзій щодо тривалого збереження національної ідентичності навіть в успішних демократичних країнах. Середовище та державні важелі стають важливими чинниками культурної асиміляції, відтак ці процеси повсякчас розмивають спільноту національних меншин.

Показовою у цьому річизі є трансформація Пряшівщини – краю, де століттями побутувала українська мова, що завдяки національному відродженню ХІХ та ХХ сторіч стала мовою численних літературних творів. Однак на її поступ впливала природна словакізація населення, що позначилася і на літературній сфері. Мусимо констатувати, що на зламі ХХ та ХХІ ст. суттєво поменшала родина україномовних літераторів Пряшівщини, феномен розквіту якої залишився в минулому. Серед сучасних українських митців Словаччини вагоме місце посідає творчість Марусі Няхай, відданість котрої українському слову заслуговує на ретельне вивчення і популяризацію в читацькому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками в українському літературознавстві непоодинокими є звертання до творчості подвижника українського письменства в Словаччині Івана Яцканина. Показовим є і захист дисертації О. Талабірчук «Проза Івана Яцканина: проблематика, поетика» (2016). Натомість доробок низки україномовних словацьких письменників, зокрема Марусі Няхай, лише спорадично потрапляв у дослідницький фокус українських науковців. Власне, і в Словаччині переважно доробок поетеси окреслено лише в силуетках до антологій або ж в колективних оглядах, як, наприклад, у книзі В. Хоми «Розвиток русинської поезії

в Словаччині від 20-х до 90-х років ХХ століття» (2000).

Одним з перших спробував охарактеризувати творчу самобутність Марусі Няхай відомий український літературознавець М. Ільницький, який побачив у її доробку «прагнення духу людського, людяності – ствердження від супротивного, заперечення альєнації...», а в характері ліричної героїні – відображення «психології, яку можна б назвати комплексом переселенця» [4, с. 259]. Варто погодитися з Н. Панчук, яка вбачає поезію Марусі Няхай «інтелектуальною, сучасною за формою і закоріненою змістом у вічні цінності», «коштовним сплавом європейського світобачення і стихії народної культури, казок дитинства» [10, с. 4]. У деяких роботах до творчості Марусі Няхай зверталася О. Кушнір: дисертація «Журнал «Дукля» (Словаччина, 1953–2004 рр.): організаційний, проблемно-тематичний та жанровий аспекти» (2008), статті «Поетична палітра журналу «Дукля» (2012), «Українська література у словацькому контексті: пресовий дискурс» (2015). Дослідниця наголошує на широкому спектрі мотивів віршів поетеси, у яких можна знайти «любовні сентенції, ліричне захоплення природою, інтелектуальне осягнення науково-технічних винаходів, філософське осмислення світу і людини» [5, с. 59]. Побіжну фахову оцінку художнього світу лірики Марусі Няхай запропонувала також М. Бабенко-Жирнова у статтях «Філософські мотиви у сучасній українській поезії Словаччини» (2016) та «Рецепція перехідної доби у творчості сучасних українських поетів Словаччини» (2016).

Постановка завдання. Завдання статті полягає в окресленні характеру ліричної героїні поезії Марусі Няхай, талант якої був сформований у фронтірному культурному просторі Пряшівщини.

Виклад основного матеріалу. Явище пограниччя в умовах бурхливих глобалізаційних процесів останніх десятиріч стало одним з пріоритетних в міждисциплінарних студіях. Утім, його трактування досі видається дискусійним, хоча більшість науковців схиляються до думки, що фронтір передусім заслуговує вивчення як ментальне виявлення на перетині функціонування різних культур. Формування таких локусів є наслідком рухливості адміністративних кордонів, залежних від історичних перипетій. Зазвичай тип лімінальної спільноти схильний до особливої траєкторії еволюції, що відбувається доволі швидко.

Зразком краю, в якому виразно домінує перехрестя культур, є Північно-східна Словаччина.

Територія Пряшівщини отримала величезний досвід історичних зигзагів, які приносили то мирні десятиліття, то соціальні конфлікти і військові протистояння, переможці яких диктували свої соціокультурні закони. Українське автохтонне населення Пряшівщини проявило здатність до тривалого опору асиміляційним небезпекам, однак останні десятиліття засвідчили, що глобалістським тенденціям до снаги змивати етнічні колорити помежів'я. Показовим є той факт, що українська мова стала менш запитуваною і в побуті, і в освітньому просторі, а відтак законірно колись вельми активна Українська секція Спілки словацьких письменників чисельно зменшується, і, на жаль, підстави для її оновлення нині видаються примарними. Нині на Пряшівщині продовжують працювати в царині художньої літератури переважно представники старшого покоління, вірність яких батьківському слову попри відірваність від інтенсивних процесів на материковій Україні зумовлює поступове увізнення легендарної аури. Поміж низки авторів, творчість котрих заслугоує літературознавчого осмислення, виокремлюється постать поетеси Марусі Няхай, яка продовжує свою літературну працю, яка нещодавно з нагоди свого 70-річчя видала нову книгу поезій «Стежками, застеленими осінню».

Маруся Няхай виросла в українському атмосферному осерді Пряшівщини – місті Свидник, що відоме своїм Музеєм української культури. Учительська сім'я зробила вагомий внесок у формування стійких інтересів дівчинки до історії та культурного ландшафту рідного краю. Мову вдосконалювала, навчаючись в Пряшівській Українській гімназії, з теплою згадує уроки своєї вчительки Галини Василівни Крайняк. Вищу освіту Маруся Няхай здобула в університеті ім. Шафарика у Пряшеві, де навчалася на філософському факультеті. Її трудовий шлях сприяв розширенню культурних горизонтів, оскільки поетеса залишила вагомий професійний слід на українській студії Чехословацького радіо, у Пряшівському краєзнавчому музеї, резонансному літературно-мистецькому журналі «Дукля», Слов'янській бібліотеці в Празі. Свою службову кар'єру вона закінчила в Науковій бібліотеці Пряшева.

Вірним супутником Марусі Няхай став її чоловік Вацлав Дворжак, відомий композитор і педагог, що свого часу зазнав репресій за антикомуністичну позицію, нонконформізм зразка шістдесятництва. Його захоплення музикою позначилося на збагаченні інтермедіальних

засобів у віршах поетеси. Та головне – Вацлав Дворжак подарував їй досвід серця, який завше пульсує в інтимній ліриці.

Платформою для репрезентації таланту молоді Марусі Няхай став журнал «Дукля», який поступово відходив від віршованих декларацій догматичного змісту та запрошував на свої шпальти письменників-новаторів, котрі не боялися експериментувати зі словом, проявляти свою індивідуальність, абстрагуватись від zaangażованості, яку нав'язувала тогочасна система (Ю. Бача, І. Галайда, І. Мацинський, Ф. Лазорик, Й. Збіглей та ін.). Модерністські тенденції всупереч партійним настановам особливо яскраво підхопила низка поетес, які впевнено повертали віршовій творчості іманентні риси. На тлі жіночої лірики своєрідністю і дивовижною внутрішньою свободою відрізнялися вірші Марусі Няхай. Вона дебютувала вісімнадцятирічною юнкою на шпальтах «Дуклі» (1970), а наступні публікації у цьому ж журналі (1973, 1980, 1988, 1990, 1995) демонстрували етапи зростання авторки.

Віхами творчого доробку Марусі Няхай стали її поетичні збірки «Білі руки беріз» (1974), «Чекаю тебе» (1981), «Моє ательє» (1986), «За старою брамою. Силуети» (2011), «Стежками, застеленими осінню» (2022). 2014 р. у Пряшеві вийшла книга перекладів її поезій словацькою мовою «Siluety».

З юних років Маруся Няхай орієнтувалася на творчість краян, що, за визначенням Зіни Генік-Березовської, відкидали «регіоналізм і провінціалізм як одну з основних небезпек для художньої якості» [3, с. 338], свідомо чи принаймні інтуїтивно приєднувалися до естетичних тенденцій європейської поезії у своїх віршах і тим самим впливали на обшир творчих пошуків авторів з України. На рівні форми органічним для поетеси виявився верлібр, який тільки в останній третині ХХ ст. прищепили на українському ґрунті лідери новаторських пошуків. Завдяки верлібру, котрий толерує вільний монтаж у структурі вірша та оригінальне строфічне членування, вірш Марусі Няхай «дихає», створює неповторне аранжування місткої думки. Тільки верлібр дозволяє їй розгорнути плетеницю образів, бути максимально відвертою з читачем, що підтверджує безпосереднє звертання до нього в одній з поезій як до всесильної міфічної істоти. Згідно зі слухним твердженням В. Мацька та Г. Циц, верлібр зазвичай «всорбовує в себе порушення причинно-наслідкових зв'язків і часопросторових координат між собою. Тому такі вірші носять асоціативно-емоційний характер, а логіко-смісловий ряд слід

дешифрувати між лакунами, вловлюючи головну думку ліричного героя» [6, с. 135]. У поезії Няхай лірична героїня зазвичай дещо завуальована, вона загадково відкриває ту чи іншу свою іпостась, зникає, розчиняється у фіксації образів, і знову повертається, подекуди незнайомкою.

Ще одна впізнана риса творчого стилю Марусі Няхай – її суголосність з шуканнями представників так званої тихої лірики, започаткованої шістдесятниками, котрі мали потребу бути справжніми, тяжіли до елегійності, витоків народної культури, філософської лапідарності. Водночас такий формат висловлення на тлі доби «прочитується нині як своєрідна й неординарна модель спротиву тоталітарній дійсності» [11, с. 3]. У їхніх віршах особливо важить «несказане і несказанне», паузи, мовчання, відлуння серцебиття поміж рядками. У цьому річищі органічним є уникання плакатності, пафосу, який культивували у поезії радянського стибу, цінними ставали не штучні ідеї, а безцінність миттєвостей життя, можливість насолоджуватися спогляданням, промінчиками спогадів, карбуючи ці іскри тихим словом, без надмірної пишності, квітчастості і примхливості, як-от:

Обертається обертається світ
лише я нерухома
приготована до старту
вслухаюся як тиша крокує
до пострілу [7, с. 6].

Для героїв тихої лірики усамітнення є способом самопізнання, усвідомлення себе частиною довкілля, пошуків гармонії, медитацій. Такою є і лірична героїня Марусі Няхай, яку важко відокремити від образу інтелігентної, душевно щедрої авторки, яка знайшла свою творчу гавань, відкриту водночас і до природи, і до культури. Навряд чи можна поезію Марусі Няхай обмежити ліричною споглядальністю, бо за кожною візією у неї пульсує напруга осягання, шукання сенсів повсякдення і тасмниць внутрішнього світу. Для героїні, як і для її авторки, характерні поєднання мрійливості, романтики, ностальгійної задуми й аналітизму, філософської логіки, обом однаково близькі і сакральна енергія вічних Карпат, і урбаністика, позначена мистецьким генієм людини. Знаковою є її здатність інтегрувати здавалось би самодостатнє – слухати симфонію «З нового світу» Дворжака під шатром дуба на карпатській вершині, відчуваючи «вітерець американських прерій» [8, с. 59]. Небезпідставно О. Кушнір наголошує, що «у центрі уваги поетеси – психологія міського жителя, почуття, духовність жінки, які вона черпала з природи, мистецтва, в інших

людей, родової пам'яті, історії народу» [5, с. 59].

У віршах Марусі Няхай читач зможе відчутти, як струменіють вулиці Праги, десь зупинитись перед архітектурними шедеврами, а ще разом з ліричною героїнею послухати концерт, що дарує катарсис, але так чи так його зачарують акварельні картини, збережені пам'яттю з країни дитинства. «Пряшівщина – моє невичерпне джерело, до якого повертаюся, свідомо і несвідомо, за пошуками себе» [7, с. 48], – зізнається авторка. І природа, і матеріальні надбання, і фольклор, і усні свідчення про історичні випробування, які випали на долю пряшівських краян – все це врешті формує самоідентифікацію закарпатської українки і робить унікальною ліричну героїню віршів Марусі Няхай:

Про маковицьке горе
ще чути в піснях.
В розповідях бабусі
ще йдеться
про хліб чорний,
сльозами змішаний [9, с. 64].

Свого часу О. Вісич слушно констатувала, що «створене Марусею Няхай ліричне "я" ... помітно розщеплюється на три виміри у віковому аспекті: мрійливу юнку, пристрасно закохану дівчину, мудру жінку» [2]. В останній книзі поетеси ці три іпостасі також нерозривні, можна простежити мінливість їхніх профілів, вірш за віршем, без будь-якого ранжування. Але особливо проникливим у них стає погляд мудрості, яка неможлива без шрамів досвіду, без сокровених спалахів пам'яті, з її орбітами понадчасся. Очевидним стає і переливання «Я» у «Ми», часткою якого відчуває себе лірична героїня, її болить епоха, уражена вірусом залежності від видовищ, здатна бездумно «толочити», руйнувати храми. Відчуження людських сердець, поколінь, врешті брак саморозуміння стає засторогою щоденню, яке б'є у бубни суєти суєт:

Ми стали ребусом з іншого століття.
Ми стали у себе армією чужинців,
Не розуміючи один одного [8, с. 54].

Від гримас реалій лірична героїня спасається поверненням у дитячі спогади в рідному краю, що постає цілим всесвітом, «який ще блимає / в спеченій картоплі на полях...» [8, с. 19], кличе зазирати до «студні дитинства», розстилається «шпалерою смerek та ялинок», гоїть тривоги звучанням «раю бджіл» навколо «липи солодкої». Варто відзначити, з якою делікатністю Маруся Няхай підбирає слова рідної мови, яка для неї є засобом самозбереження, самоосягання, якому немає кінця. Це і є дар поетичної природи – вміти

розшукувати «чарівні словечка», вслухатися в «склепіння тонів», «розмовляти з тишею», різьбити дереворити, сповнені образів, які дарує «занурення в особистий світ поетичних фантазій» [1, с. 12].

Висновки. Поезія Марусі Няхай уособлює український дух Пряшівщини і водночас її лірична героїня є людиною з напрочуд широким кругозором, спроможною оцінити геніальні мистецькі витвори. Її діалог з ерудованим читачем зазвичай безпафосний, довірливий, що є переконливим маркером феномену української тихої лірики. Героїні властивий пошук гармонії в урбанізованій цивілізації, сповненій дисонансів, оскільки перед людством постають все нові і нові випробування. Вірші відображають невтомний самоідентифікаційний рух ліричної героїні, константами для якої є власний рід і його буття, мова предків. Саме за допомогою

мови, якою їй розповідала бабуся казки, вона ословлює світ, розкриває найтонші нюанси своєї індивідуальності. Спорідненість з малою батьківщиною сприяє унікальності творчого голосу Марусі Няхай. Відданість способу життя краю, які плекали власну культуру в реаліях фронтиру, сприяє відкритості авторки до інших народів, але з природною гідністю вона зберігає вірність «своєму», рідному, що було затишком і опертям для неї на життєвому шляху.

Митці, що влітають в ноосферу свої роздуми та почуття українською мовою, проживаючи за адміністративними межами сучасної України, зробили непростий екзистенційний вибір. Ці непересічні особистості заслуговують більшої уваги з боку дослідників, позаяк саме вони розсувають духовні кордони нашої Вітчизни, саме вони першими сполучають канали шукань національного письменства з європейським простором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабенко-Жирнова М. Рецепція перехідної доби у творчості сучасних українських поетів Словаччини. *Філологічний дискурс*. 2016. Вип. 4. С. 9–14.
2. Вісич О. Лірична героїня поезії Марусі Няхай і естетичний досвід жінки-автора <http://lesiaukrainka.ukrlife.org/niahay.htm> (дата звернення: 20.12.2023).
3. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко. Романтизм. Модернізм. Київ : Гелікон. 2000. 368 с.
4. Ільницький М. На Маковицькій струні (Шість днів на Пряшівщині). *Літературна панорама*. 1990. С. 249–260.
5. Кушнір О. В. Поетична палітра журналу «Дукля» (Словаччина, 1953–2004). *Соціальні комунікації*. Тернопіль : Терно-граф, 2012. С. 54–61.
6. Мацько В., Циц Г. Верлібр як нетрадиційна форма вірша: поетика і проблематика (за збіркою «Лугини» Тадея Карабовича). *Філологічний дискурс*. 2019. Вип. 9. С. 130–137.
7. Няхай М. За старою брамою. Силуети. Пряшів, 2011. 52 с.
8. Няхай М. Стежками, застеленими осінню. Пряшів, 2022. 72 с.
9. Няхай М. Чекаю тебе. Братіслава-Пряшів, 1981. 80 с.
10. Панчук Н. «...те, що нас єднає...». *Маруся Няхай. Силуети*. Пряшів, 2011. С. 3–5.
11. Третьяченко А. В. «Хіба ж даремно вік було прожито, як є між нами на землі місток...»: творчий профіль Володимира Підпалого. Тирасполь, 2016. 160 с.